

Наталія ЗАГОРОДНЯ,

вчителька початкових класів, тифлопедагог Кам'янець-Подільської спеціальної школи

Сучасні підходи до процесу розвитку мовлення незрячих учнів

Розвиток мовлення – одна з основних проблем сучасної методики навчання української мови, оскільки відсутність належної кореляції між теоретичними знаннями і практичними мовленнєвими вміннями позначається на кількісних і якісних характеристиках мовлення, породжує мовленнєві помилки й недоліки. З метою запобігання їм, окрім опанування теорії мови, школярів необхідно вчити орієнтуватися в конкретній мовленнєвій ситуації, відповідно до цього добирати зміст та мовні засоби для вираження думки, володіти правилами мовленнєвої поведінки в різних умовах спілкування.

Дослідження ролі й функцій мовлення дітей з порушеннями зору в їх загальному психічному розвитку показує, що воно є необхідною умовою формування системи компенсації сліпоти і порушень зору. Багатьма тифлопсихологами і тифлопедагогами відмічаються порушення у мовленнєвому розвитку дітей з порушеннями зору (Л.С.Вавіна, Т.М.Гребенюк, І.М.Гудим, І.С.Моргуліс, Є.П.Синьова, С.В.Федоренко та ін.). У наукових дослідженнях також звертається увага на те, що для дитини з порушеннями зору мова набуває додаткового значення, оскільки вона є ефективним засобом корекції та компенсації вторинних відхилень у психічному розвитку, що виникають на тлі зорового порушення. Від розвитку мовлення незрячої дитини, тобто від ступеня володіння мовою, залежать успіхи у засвоєнні нової мовленнєвої інформації будь-якої науки.

У дітей з порушенням зору оволодіння мовою, її функціями і структурою відбувається в загальних рисах так само, як і у дітей зі збереженим зором, однак порушення або відсутність зору накладає на цей процес певний відбиток, вносить специфіку, яка виявляється в динаміці розвитку та накопичення мовних засобів і виразних рухів, своєрідності співвідношення слова і образу, змісті лексики, деякому відставанні у формуванні мовних навичок і мовного чуття. Оволодіння фонетичною стороною мови починається з формування фонетичного слуху та механізму звуковимови (артикуляції), що відбувається на основі наслідування. І якщо розвиток фонетичного слуху і формування уявлень засноване на слуховому сприйнятті, то цей процес протікає у дітей з порушеннями зору і зрячих ідентично.

Мовлення дитини з порушеннями зору розвивається і засвоюється в ході специфічно людської діяльності спілкування з людьми і предметами навколишньої дійсності, але має свої особливості формування: змінюється темп розвитку мовлення, порушується словниково-семантична сторона мови, з'являється «формалізм» у використанні лексики, накопичення значної кількості слів, не пов'язаних з конкретним значенням. Відтак розвиток мовлення дітей з порушеннями зору має свої особливості та потребує певних специфічних прийомів роботи.

Мета і завдання української мови як навчального предмета в початковій школі, згідно з Державним стандартом початкової загальної освіти, полягає не лише в опануванні грамоти (початкових умінь читати й писати), а й у мовленнєвому розвитку молодших школярів – умінь висловлюватися в усіх доступних для них формах, типах і стилях мовлення. Розвиток мовлення має набути статусу провідного принципу навчання рідної мови в загальноосвітній школі, зокрема в її початковій ланці [2].

Однак, як засвідчили наші дослідження, вчителі початкових класів здебільшого в період навчання грамоти значну увагу приділяють формуванню навичок читання та письма, а розвиток мовлення, на жаль, часто залишається поза їх увагою. Наслідком цього є невміння спілкуватися українською мовою, невміння висловити свою думку, підтримати розмову, бути цікавим співрозмовником

Розвивати мовлення незрячої дитини – це насамперед збагачувати її словниковий запас. Він має бути таким, щоб незряча дитина вільно спілкувалася з оточуючими. Учитель спеціальними прийомами повинен домагатися того, щоб діти не тільки знали й розуміли значення слів, а й активно використовували їх у своєму мовленні, щоб у них розвивався інтерес і увага до слова.

Головним завданням у розвитку зв'язного мовлення дитини є навчити її правильно висловлювати свої думки, розвивати комунікативні здібності.

Процес опанування незрячими дітьми грамоти і рідної мови поєднується з розвитком їхнього мовлення, а також передбачає його корекцію та вдосконалення. У незрячих дітей спостерігається порушення мови та мовлення: фонематичної, лексичної, понятійної тощо. Розвиток і корекція мовлення є одним з важливих корекційно-розвивальних завдань навчання української мови дітей з глибокими порушеннями зору в початкових класах.

Робота з формування мовленнєвої компетентності незрячої дитини чи дитини з порушеннями зору повинна базуватися на:

- збагаченні знань про навколишній світ;
- формуванні мовленнєво-комунікативних навичок та вмінь;
- формуванні навичок правильної звуковимови;
- розвитку фонематичного слуху і звуко-буквеного аналізу й синтезу;
- збагаченні та уточненні словника;
- роботі над граматичною структурою речення;
- розвитку діалогічного і зв'язного усного мовлення;
- запобіганні та подоланні порушень писемного мовлення.

Слід зауважити, що розвиток мовлення незрячої дитини відбувається тоді, коли пояснення відбувається одночасно із взаємодією з предметом, його обстеження та вивчення на дотик. Мовленнєвий супровід, тобто створення і зміцнення зв'язку між словом, предметом і дією, дозволяє згодом незрячій дитині розвивати своє мовлення. Формування комунікативних навичок у незрячих дітей вимагає системного розвитку зв'язного мовлення як на уроках, так і на корекційних заняттях.

Працюючи з такими дітьми, слід опиратися на їх сильні сторони, а це – слух і дотик. Так, наприклад, в добуковарному періоді при вивченні теми «Звуки голосні і приголосні» темою для спілкування може бути «Овочі і фрукти». Незрячій дитині можна запропонувати обстежити фрукти та овочі на дотик, тоді як решту класу працюють за малюнками в Букварі. Діти, називаючи зображення на малюнку, за допомогою учителя описують

цей фрукт чи овоч. Наприкінці уроку вчитель може використати загадки про фрукти та овочі, де незряча дитина буде активною у їх відгадуванні.

Важливим засобом розвитку мовлення першокласників з порушеннями зору є використання на уроках рідної мови дидактичних ігор, які є невід'ємною частиною освітньо-корекційного процесу з дітьми, що мають порушення зору. Ігрова діяльність забезпечує розвиток такого важливого компонента в системі компенсації порушень зору, як формування уявлень та збереження образів предметного світу, а також вміння ними оперувати (Т.П.Свиридюк), що є основою чуттєвого досвіду дитини та базою для розвитку мовленнєвої діяльності.

Цінність дидактичної гри також полягає в тому, що без особливих труднощів, з інтересом діти вчаться, допомагають і перевіряють один одного. В дидактичні ігри створюються такі умови, коли кожна дитина має можливість діяти самостійно в певній ситуації або з певними предметами, набуваючи власного досвіду. Це дуже важливо для дітей з порушеннями зору, в яких досвід дії з предметами бідний, не зафіксований і не узагальнений. Цій категорії дітей для засвоєння способів орієнтації в навколишньому середовищі, для виділення та фіксації властивостей і відношень предметів, для розуміння тієї чи іншої дії необхідне неодноразове повторення.

Дидактична гра дозволяє забезпечити необхідну кількість повторів на різному матеріалі при збереженні емоційно позитивного відношення до завдання. Дидактичні ігри побудовані на сукупності прийомів зорової, слухової, рухової діяльності, включають цікаві завдання, загадки, в них використовуються елементи

змагання. Все це сприяє активізації мисленнєвої діяльності дітей з порушеннями зору, розвитку та збагаченню їх чуттєвого досвіду.

З метою збагачення та уточнення словникового запасу дітей з порушеннями зору добре зарекомендували себе дидактичні ігри на кшталт «Чарівний мішечок». Наприклад, при вивченні тем: «Шкільне приладдя» або «Слова, які відповідають на питання хто? що?» в мішечок кладуться предмети, і незряча дитина має вийняти предмет, обстежити його на дотик, назвати, виділити ознаки та скласти речення.

Мовленнєва гра «Диктор». Учитель вимовляє звуки, учні повторюють за ним. Вимова закріплюється чистомовками. Наприклад, для удосконалення вимови звуків [б, б']:

*Білка бігала багато,
Бо шукала в лісі брата.
Брат на дереві сидів
І смачні горішки їв.
Поки знайде білка брата,
Будемо всі букви знати.*

"Асоціації слів": учитель називає слово, а дитина повинна швидко назвати асоціацію до цього слова. Наприклад, "мама", дитина може назвати "затишок" або "турбота".

Творчі вправи на уроках розвитку мовлення та навчання грамоти. Метою їх проведення є формування умінь будувати речення за схемою: слово – словосполучення – речення – текст. Основна мета цих вправ – умінь слухати, запам'ятовувати та переказувати.

Збагаченню словникового запасу незрячих сприяють аудіокнижки. Тексти, запропоновані для прослуховування, повинні бути невеликими та відповідними до віку. На наш погляд, систематична робота у цьому напрямі сприятиме розвитку мовного чуття, вдосконаленню орфоепічних умінь, збагаченню лексичного запасу, оскільки під час уважного цілеспрямованого прослуховування запам'ятовуються не лише окремі слова, але й цілі вирази, речення.

Одним із видів роботи на уроках є аудіювання. Дітям пропонується послухати текст, який читає вчитель, або в записі, переказати прослухане. Це передбачає словникову роботу, пояснення граматичних зв'язків у словосполученнях, реченні.

Використання ситуативних завдань дозволяє вчителю реалізовувати індивідуальний підхід до учнів та диференціацію навчання. Крім того, завдання ситуативного характеру дозволяють незрячим учням відчувати себе активними учасниками освітнього процесу, сприяють реалізації діяльнісного компонента змісту навчання української мови, оскільки мають на меті удосконалювати всі види мовленнєвої діяльності [1].

Одним із ефективних методів розвитку мовлення у незрячих учнів є відгадування загадок. Наявність різноманітних ознак дозволяє створити повну картину того чи іншого предмета в уяві дітей. Це можливо, коли у загадці використовують прикметники, адже прикметник, як ніяка інша частина мови, сприяє розширенню і конкретизації словника молодших школярів, надає висловлюванням точності та виразності. Наприклад:

*Я руда, низького росту,
Хитра я і довгохвоста.
На курей я вельми ласа —
В них таке смаченьке м'ясо...*

*Вовку-брату я сестриця,
А зовуть мене... (лисиця)*

Поряд із загадками, багатим матеріалом для збагачення словника учнів є вірші, в яких наявний образний опис предмета. Наприклад:

Рідна мова
*Велична, щедра і прекрасна мова,
Прозора й чиста як гірська вода, -
Це України мова барвінкова,
Така багата й вічно молода.
Вона, як ніжна пісня колискова,
Заходить в серце й думи з ранніх літ,
Це мова, наче пташка світанкова,
Що гордо лине в свій стрімкий політ.*
Ю. Косинська

Особлива увага на уроках рідної мови має приділятися розвиткові діалогічного і монологічного мовлення. Адже дуже часто незряча дитина боїться висловити свою думку, боїться спілкуватися зі своїми однолітками через різницю в інтересах.

Слід учить дітей правильно будувати діалог, вживати ввічливі слова, підтримувати розмову на задану тему використовуючи ситуативні завдання. До прикладу, можна запропонувати гру "Склади оповідання": вчитель дає дитині початок оповідання або історії, а вона повинна продовжити історію, додавши власні дії, події та діалоги. Це сприяє розвитку креативності та навичок структурування мовлення.

Використані джерела

1. Лещенко Г. Комунікативно-діяльнісний підхід до проведення уроків розвитку зв'язного мовлення. Початкова школа. 2003. №12. С. 5-7.
2. Паламар О. М. Навчання основ граматики та правопису дітей з порушеннями зору: Навч. посіб. Київ 2009. С. 106.
3. Садова І. Особливості навчання дітей з порушеннями зору в умовах початкової школи. Актуальні питання гуманітарних наук. 2014. Вип. 10. С. 265-269.
4. Серпутько Г.П., Гребенюк Т. М. LEGO-Технології на уроках української мови у навчанні школярів із порушеннями зору. Науковий часопис. Випуск 41. Корекційна педагогіка. Видавництво НПУ імені М.П.Драгоманова 2021р. - С.34
5. за ред. д-ра психолог. н., проф. Синьової Є. П., д-ра мед. н., проф. Рикова С. О. та авто- рів. — К.: Кафедра Інклюзивне навчання дітей з порушеннями зору: монографія/, 2017. — 316 с.
6. Федоренко С. В. Історія виникнення та розвитку шкіл для сліпих на території сучасної Західної України. Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та психологія : зб. наук. праць. К.: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. № 14. С. 151-155.